

Constantin Sima

Drept penal. Partea generală

Vol. III. Sancțiunile

Editura
Stamangiu
2025

Capitolul XI. Individualizarea judiciară a pedepselor

Secțiunea 1. Generalități

392. Noțiune. Individualizarea judiciară a pedepselor este operațiunea prin care pedeapsa, ca expresie a reacției antiinfracționale, este adaptată în raport cu gravitatea abstractă sau concretă a infracțiunii și cu persoana infractorului, în așa fel încât pedeapsa să-și poată îndeplini cu maximă eficiență funcțiile^[1].

Prin individualizarea judiciară, pedeapsa prevăzută de lege într-un anumit quantum, care exprimă o gravitate generic evaluată de legiuitor, este determinată concret, prin durată sau quantum, ținând seama de gravitatea infracțiunii și pericolozitatea infractorului.

Preocuparea pentru individualizarea pedepsei a apărut odată cu răspândirea ideilor Școlii pozitivistice, care a lansat teza că reacția antiinfracțională trebuie să vizeze factorii crimei, că nu fapta, ci individul prezintă pericolozitate și că pedeapsa trebuie individualizată nu în raport cu pretinsa gravitate a infracțiunii, ci cu natura criminalului^[2]. Plecând de la aceste idei, Școala neo-clasică franceză a dreptului penal a pus accentul pe complexitatea și relativitatea responsabilității morale^[3].

Între coautorii aceleiași infracțiuni sau între persoanele vinovate de săvârșirea aceluiași tip de infracțiune nu există decât un element: fapta obiectivă pe care au comis-o. Dincolo de acest aspect, care îi apropie, sunt o mulțime de trăsături de personalitate care îi separă: vârsta, antecedentele, educația, nivelul de inteligență, structura morală, necazurile și tentațiile pe care trebuie să le înfrunte în fiecare zi. Din acest motiv, trebuie lăsată instanței puterea de a adapta cantitativ pedeapsa prevăzută de lege răspunderii morale a fiecărui infractor, ținând seama de circumstanțe atenuante sau agravante, de trecutul penal, de personalitatea celui vinovat.

^[1] C. BULAI, B.N. BULAI, *op. cit.*, p. 372.

^[2] *Ibidem*, p. 374.

^[3] R. SALEILLES, *L'individualisation de la peine*, Érès, Toulouse, 2001, p. 57.

O formulă celebră rezumă perfect maniera în care această școală a preluat punctul de vedere clasic, depășindu-l: infractorul trebuie pedepsit nici mai mult decât este util (doctrina clasică), nici mai mult decât este just (doctrina neo-clasică)^[1].

393. Forme și modalități de individualizare. Individualizarea pedepselor este o operațiune care se realizează în trei faze diferite: *faza elaborării legii*, când se stabilește pedeapsa aplicabilă pentru fiecare infracțiune, *faza stabilirii pedepsei concrete*, în vederea aplicării pentru infracțiunea săvârșită și *faza executării pedepsei concrete* aplicate prin hotărâre judecătorească. În raport cu aceste faze, în știința dreptului penal se face distincție între individualizarea legală, individualizarea judiciară și individualizarea administrativă.

a) *Individualizarea legală* este forma de individualizare efectuată de legiuitor în momentul elaborării legii penale, stabilind cadrul general al pedepselor aplicabile în sistemul dreptului penal, precum și natura și limitele generale ale fiecărei pedepse^[2]. S-a exprimat opinia că individualizarea este doar judiciară și administrativă, pentru că nu se poate vorbi de o individualizare legală, întrucât individualizarea este o operație postdelictuală, adică realizată după săvârșirea infracțiunii de către judecător. Potrivit acestei opinii, exprimate de autorul primei lucrări dedicate individualizării pedepselor, apărută în 1899, reeditată în 1908 și 1927, legiuitorul înfăptuiește doar organizarea, prin lege, a individualizării judiciare și administrative^[3]. Doctrina românească nu a agreat un astfel de punct de vedere.

b) *Individualizarea judiciară* este forma de individualizare efectuată de instanța de judecată cu ocazia judecării cauzei și constă în stabilirea și aplicarea pedepsei având în vedere gravitatea infracțiunii și pericolozitatea infractorului. În cadrul acestei forme de individualizare, instanța va stabili specia de pedeapsă alternativă (închisoarea sau amenda), după care va stabili durata sau quantumul pedepsei respective. Odată stabilită pedeapsa,

[1] R. MERLE, A. VITU, *op. cit.*, p. 117.

[2] C. BULAI, B.N. BULAI, *op. cit.*, p. 377.

[3] R. SALEILLES, *op. cit.*, p. 211; M. BASARAB, *op. cit.*, p. 178.

instanța se va preocupa de individualizarea executării, pronunțându-se dacă pedeapsa va fi aplicată sau nu, iar dacă va fi aplicată, va indica modalitatea de executare^[1].

c) *Individualizarea administrativă* este acea formă de individualizare a pedepsei în cadrul căreia organele administrative de executare a pedepsei adaptează regimul de executare a pedepselor privative de libertate în raport cu conduita fiecărui condamnat. Individualizarea administrativă determină nu numai regimul de executare a pedepselor, ci și durata executării efective a pedepsei prin propunerile pe care le fac comisiei pentru liberare condiționată, ținând seama de conduita condamnatului în timpul executării pedepsei privative de libertate.

Secțiunea a 2-a. Criterii generale de individualizare

394. Noțiune. Criteriile generale de individualizare sunt norme cu caracter de principiu referitoare la date sau elemente ce caracterizează ori sunt de natură să ajute la caracterizarea faptelor penale sau a infracțiunilor și sunt prevăzute de lege ca mijloace de care și trebuie să se folosească instanța de judecată la individualizarea pedepsei^[2]. Criteriile generale de individualizare a pedepsei sunt elemente după care instanța de judecată este obligată să se călăuzească în activitatea de individualizare a pedepsei. În raport de sfera de incidență distingem: criterii generale, care trebuie avute în vedere fără excepție la individualizarea oricărei pedepse, și criterii speciale, care devin incidente doar în cazurile prevăzute de lege^[3].

395. Criteriile generale de individualizare. Legislația noastră penală reglementează opt criterii generale de individualizare a pedepsei, care să servească instanței de judecată în vederea realizării unei cât mai bune evaluări a gravității infracțiunii comise și a pericolozității infractorului.

[1] F. STRETEANU, D. NIȚU, *op. cit.*, vol. II, p. 369.

[2] C. BULAI, B.N. BULAI, *op. cit.*, p. 386.

[3] G. ANTONIU, C. BULAI, *op. cit.*, p. 226.

Potrivit art. 74 alin. (1) C. pen., instanța se va raporta, în mod obligatoriu, la următoarele criterii generale:

a) *împrejurările și modul de comitere a infracțiunii, precum și mijloacele folosite*. Împrejurările în care s-a comis infracțiunea se pot referi la locul (spre exemplu, loc public) sau timpul comiterii infracțiunii (în timpul nopții, în timpul unei calamități naturale etc.), ceea ce este de natură să ofere instanței o imagine a consecințelor sociale a infracțiunii săvârșite. Modul de comitere a infracțiunii (cu premeditare, din interes material, prin cruzimi) și mijloacele folosite (prin incendiere, explozie etc.) oferă instanței probe atât cu privire la gravitatea faptei, cât și la cea a pericolozității infractorului;

b) *starea de pericol pentru valoarea ocrotită*. Acest criteriu este utilizabil atât în cazul infracțiunilor de pericol, care nu presupun o urmare materială, cât și în cazul infracțiunilor de rezultat, caracterizate prin producerea unui rezultat material. Ceea ce contează nu este numai urmarea materială care s-a produs sau care s-ar fi putut produce, ci starea de pericol la care a fost expusă valoarea socială ocrotită;

c) *natura și gravitatea rezultatului produs și a altor consecințe ale infracțiunii*. Natura și gravitatea rezultatului produs se referă la genul de atingere adusă valorilor sociale ocrotite de lege și la întinderea prejudiciului creat, gravitatea leziunilor victimei etc. Alte consecințe ale infracțiunii se referă la urmările indirecte pe care le-a produs fapta, cum ar fi imposibilitatea utilizării unor rețele de transport, lipsa de alimentare cu energie electrică sau apă etc.;

d) *motivul săvârșirii infracțiunii și scopul urmărit*. Motivul este cauza internă a conduitei^[1], exprimă faptul că la baza conduitei umane se află întotdeauna un ansamblu de trebuințe, tendințe, afecte, interese care susțin realizarea anumitor acțiuni sau inacțiuni^[2]. Scopul este o țintă fixată conștient și anticipând o acțiune, reflectare anticipativă a direcției și rezultatului unei acțiuni^[3]. Prin introducerea acestui criteriu

[1] P. POPESCU-NEVEANU, *Dicționar de psihologie*, Ed. Albatros, București, 1978, p. 464.

[2] A. BOGDAN-TUCICOV, S. CHELCEA, M. GOLU, P. GOLU, C. MAMALI, P. PÂNZARU, *Dicționar de psihologie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 148.

[3] P. POPESCU-NEVEANU, *op. cit.*, p. 641.

în operațiunea complexă de individualizare a pedepsei, legiuitorul a dorit să sublinieze importanța laturii subiective. Nu este același lucru când doi minori sustrag o importantă sumă de bani din sistemul bancar pentru a pleca în vacanță sau atunci când sustrag această sumă pentru a plăti o complicată intervenție medicală pentru tatăl lor grav bolnav;

e) *natura și frecvența infracțiunilor care constituie antecedentele penale ale infractorului*. Acest criteriu are rolul de evidență persistentă infracțională a autorului faptei prevăzute de legea penală și, totodată, da a permite instanței posibilitatea de a aprecia timpul necesar modificării conduitei condamnatului și pregătirii reinsertiei sociale a acestuia;

f) *conduita după săvârșirii infracțiunii și în cursul procesului penal*. Conduita postdelictuală indică starea morală a autorului infracțiunii: dacă regretă fapta comisă și încearcă să demonizeze consecințele infracțiunii sau a trecut demult de această fază și nu mai are niciun fel de remușcări pentru faptele sale. Acest criteriu constituie un element important în aprecierea pericolozității infractorului;

g) *nivelul de educație, vârsta, starea de sănătate, situația financiară și socială*. Aceste date, care se pot regăsi într-un referat al serviciului de probațiune, completează imaginea socială a autorului infracțiunii: necesară atât instanței care face individualizarea judiciară a pedepsei, cât și administrației locului de detenție care va face individualizarea administrativă și va alege mijloacele cu care va acționa pentru corectarea conduitei condamnatului.

396. Alte criterii de individualizare. Partea generală a Codului penal prevede, pe lângă criteriile generale de individualizare, alte criterii de individualizare legate de incidența anumitor instituții juridice penale. Aceste criterii nu pot fi denumite generale, pentru că nu au fost incluse în această categorie prevăzută de lege, dar nu pot fi numite nici speciale, așa cum le numesc unii autori^[1], pentru că nu au o aplicabilitate specială, legată de săvârșirea unei anumite infracțiuni.

^[1] C. MITRACHE, C. MITRACHE, *op. cit.*, p. 466; M. UDROIU, *Drept penal. Partea generală*, Ed. C.H. Beck, București, 2014, p. 223; în sens contrar, a se vedea F. STRETEANU, D. NIȚU, *op. cit.*, vol. II, p. 381; M. BASARAB, *op. cit.*, vol. II, p. 180.

Astfel, potrivit art. 49 C. pen., pedeapsa în cazul participanților se stabilește ținând seama de contribuția fiecăruia la săvârșirea infracțiunii, pe lângă criteriile generale prevăzute de art. 74 C. pen.

La stabilirea cuantumului unei zile-amendă, conform art. 61 alin. (3) teza a II-a C. pen., se ține seama de situația materială a condamnatului și de obligațiile legale ale acestuia față de persoanele aflate în întreținerea sa.

În cazul amenizii care însoțește pedeapsa închisorii, art. 62 alin. (3) C. pen. prevede că se va ține seama de valoarea folosului patrimonial obținut sau urmărit.

La aplicarea pedepsei complementare a interzicerii unor drepturi, art. 67 alin. (1) C. pen. prevede că instanța se va raporta la natura și gravitatea infracțiunii, la împrejurările concrete ale cauzei și la persoana infractorului.

397. Stări și circumstanțe în cadrul individualizării pedepsei.

Individualizarea judiciară a pedepsei ține seama de stări, situații sau împrejurări anterioare, concomitente sau subsecvente comiterii infracțiunii, care relevă un grad mai scăzut sau mai ridicat al gravității infracțiunii sau pericolozității infractorului^[1].

În știința dreptului penal, aceste stări, situații sau împrejurări sunt denumite *cauze care agravează sau atenuază răspunderea penală*. În cadrul cauzelor de agravare sau atenuare a pedepsei se face distincție între stări și circumstanțe^[2].

Stările se referă la modul în care se prezintă anumite entități, fapte, persoane, având semnificație în ceea ce privește gravitatea infracțiunii sau pericolozitatea infractorului, prin legătura lor directă cu săvârșirea unei infracțiuni. Așadar, stările de agravare sau de atenuare, fără a fi legate direct de săvârșirea faptei, sunt de natură să caracterizeze gravitatea infracțiunii și pericolozitatea infractorului. Recidiva, concursul de infracțiuni și infracțiunea continuată sunt considerate stări de agravare, iar tentativa și minoritatea sunt considerate stări de atenuare.

[1] C. MITRACHE, C. MITRACHE, *op. cit.*, p. 467.

[2] C. BULAI, B.N. BULAI, *op. cit.*, p. 378.

Stările de agravare sau de atenuare exercită o influență la care se poate adăuga cea a circumstanțelor care însoțesc săvârșirea faptelor sau caracterizează persoana infractorului^[1].

Circumstanțele sunt situații, însușiri, calități exterioare conținutului infracțiunii, care se referă la fapta și ambianța ei ori la făptuitor și biografia acestuia. Circumstanțele preced, însoțesc ori succed săvârșirea faptei și nu trebuie confundate cu acele stări, însușiri, calități etc. prevăzute de lege ca elemente circumstanțiale, în conținutul agravant sau atenuant al unor infracțiuni. Acestea determină existența infracțiunii în varianta agravantă sau atenuantă, în timp ce circumstanțele, ca date exterioare conținutului infracțiunii, pot determina o gravitate mai ridicată sau mai puțin ridicată a infracțiunii, o pericolozitate mai mare sau mai mică a făptuitorului. Diferența dintre stări și circumstanțe în cadrul individualizării judiciare se regăsește în efectele pe care le produce asupra pedepsei. Dacă stările de agravare sau de atenuare acționează succesiv asupra pedepsei, producând două sau mai multe agravări sau atenuări, circumstanțele, indiferent de numărul lor, produc o singură agravare sau atenuare^[2].

Secțiunea a 3-a. Circumstanțele

398. Noțiune. Circumstanțele sunt, definite de unii autori, stări, situații, împrejurări sau calități care preced, însoțesc sau sunt consecutive activității infracționale și care privesc fie realizarea faptei prevăzute de legea penală, fie persoana făptuitorului, caracterizând-o sub aspectul pericolozității sale^[3].

Alți autori definesc circumstanțele ca împrejurări care constau în stări, calități sau situații de care nu depinde realizarea conținutului legal al infracțiunii în forma de bază^[4]. Circumstanțele pot fi reținute în legătură cu o infracțiune, și nu cu un concurs de infracțiuni, iar o împrejurare nu poate fi în același timp circumstanță agravantă și circumstanță atenuantă.

[1] G. ANTONIU, C. BULAI, *op. cit.*, p. 866.

[2] C. BULAI, B.N. BULAI, *op. cit.*, p. 378.

[3] G. ANTONIU, C. BULAI, *op. cit.*, p. 142.

[4] M. BASARAB, *op. cit.*, vol. II, p. 186.

399. Clasificare. A. În funcție de *modul de stabilire* distingem între *circumstanțele legale*, pe care legea le prevede ca *circumstanțe atenuante* sau *circumstanțe agravante*, ținând seama de caracterul lor evident, atenuant sau agravant, în orice moment ar surveni și *circumstanțe judiciare*. Circumstanțele judiciare nu sunt prevăzute de lege ca atare, ci sunt lăsate la aprecierea instanței de judecată, care are libertatea de a aprecia semnificația lor. Odată constatată existența circumstanțelor atenuante legale, este obligatorie reținerea lor de către instanța de judecată, pe când în cazul circumstanțelor atenuante judiciare, reținerea lor este facultativă.

În cazul circumstanțelor agravante, nu mai este posibilă reținerea unor circumstanțe judiciare, întrucât legiuitorul nu a mai lăsat la aprecierea instanței agravarea pedepsei pe baza unor reglementări cu caracter generic^[1].

B. În funcție de *modul cum se raportează la faptă sau fãptuitor*, distingem între *circumstanțe reale* și *circumstanțe personale*. Circumstanțele reale au caracter obiectiv și constau în diferite stări, situații, întâmplări existente în realitatea obiectivă, care exprimă o relație de la faptă către ambianța acesteia și care dau o tentă specifică sub aspectul gravității infracțiunii. Circumstanțele personale sunt stări, situații, calități, însușiri etc. care țin de fãptuitor și îl caracterizează sub aspectul pericolozității^[2].

Circumstanțele personale nu se rãsfrâng asupra celorlalți participanți, în timp ce circumstanțele privitoare la faptă se rãsfrâng asupra participanților în măsura în care le-au cunoscut sau le-au prevăzut.

C. În funcție de *aria de aplicabilitate* distingem între *circumstanțe generale* și *circumstanțe speciale*. Cele generale sunt reglementate în partea generală a Codului penal și se aplică, de regulă, la orice infracțiune, pe când cele speciale sunt reglementate în partea specială a Codului penal și sunt aplicabile numai în cazurile expres prevăzute de lege. În cazul în care aceeași circumstanță este reglementată atât cu caracter personal, cât și cu caracter special, cum ar fi cea de la art. 77 lit. b) C. pen. și cea

[1] F. STRETEANU, D. NIȚU, *op. cit.*, vol. II, p. 385.

[2] C. BULAI, B.N. BULAI, *op. cit.*, p. 391.

de la art. 189 alin. (1) lit. h) C. pen., omorul prin cruzimi, fapta va fi încadrată conform dispozițiilor din partea specială^[1].

D. În funcție de *efectul* produs, circumstanțele se clasifică în *atenuante* și *agravante*. Cele atenuante au ca efect o diminuare a pedepsei, pe când cele agravante atrag o majorare a pedepsei.

E. În funcție de *modul cum se poziționează în timp* față de momentul săvârșirii infracțiunii, circumstanțele se clasifică în *anterioare, concomitente* și *ulterioare* (subsecvente).

Circumstanțele anterioare erau, potrivit art. 74 alin. (1) lit. a) C. pen. anterior, conduita bună a infractorului, lipsa de antecedente penale^[2]. Codul penal în vigoare a renunțat la această circumstanță, reglementând drept criteriu general de individualizare doar conduita după săvârșirea infracțiunii și în timpul procesului penal^[3]. Concomitente cu acțiunea sau inacțiunea sunt starea de provocare^[4], depășirea limitelor legitimei apărări, depășirea limitelor stării de necesitate.

Circumstanțele ulterioare (subsecvente) sunt cele prevăzute de art. 75 alin. (1) lit. d) C. pen., acoperirea integrală a prejudiciului, și de art. 75 alin. (2) lit. a) C. pen., eforturile depuse de infractor pentru înlăturarea sau diminuarea consecințelor infracțiunii.

Secțiunea a 4-a. Circumstanțele atenuante

400. Circumstanțele atenuante legale sunt prevăzute de art. 75 alin. (1) C. pen., iar circumstanțele atenuante judiciare sunt prevăzute de art. 75 alin. (2) C. pen. Codul penal în vigoare face astfel o distincție pe care Codul penal anterior o lăsa în seama doctrinei.

Reamintim că interesul distincției dintre circumstanțele atenuante legale și circumstanțele atenuante juridice constă, în cazul celor legale, că odată

^[1] F. STRETEANU, D. NIȚU, *op. cit.*, vol. II, p. 386.

^[2] M. BASARAB, *op. cit.*, vol. II, p. 187.

^[3] F. STRETEANU, D. NIȚU, *op. cit.*, vol. II, p. 387.

^[4] Potrivit unor autori, provocarea este circumstanță anterioară (M. UDROIU, *op. cit.*, p. 351).